

На жаль, український визвольно-революційний рух у роки Другої світової війни, представлений ОУН-УПА-УГВР, своєї мети досягнути не міг з причин, через які теж не досягли і регулярні українські армії під час визвольної війни 1917–1920 рр. Людей до визвольної боротьби зголошувалось мало і тоді, під час визвольної війни 1917–1920 рр., і тепер, під час революційно-визвольної боротьби ОУН-УПА-УГВР, а засобів для ведення обох воєн або зовсім не було, або було мало. УПА припинила боротьбу з причин, через які припинила свій переможний похід Чортківська офензива: брак зброї і набоїв. ОУН-УПА-УГВР знаходилась у цьому самому чотирикутнику смерті, в якому опинились об'єднані українські регулярні армії: Армія УНР й УГА. І тепер з чотирьох сторін на УПА наступали московські більшовики, німецькі гітлерівці, польські шовіністи і навіть чеські “демократи”, що видавали всіх старшин і вояків УПА польським комуністам на страту, а в середині також були розпач і повний брак матеріальних засобів для боротьби. І в період національно-визвольних змагань 1917–1921 рр.: і тоді, і тепер Захід давав допомогу нашим ворогам, або навіть відмовлявся дати ліки для поборення епідемії тифу, що за всіма ознаками було методом “бактеріологічної війни” наших ворогів проти визвольної боротьби українського народу.

Отже, з ініціативи ОУН(Б) 11–15 липня 1944 р. було створено Українську Головну Визвольну Раду (УГВР) як Тимчасовий український парламент. Одночасно було створено такі органи: Президію, Генеральний Секретаріат, суд. В основу створення УГВР і її органів було покладено демократичний принцип. До складу УГВР увійшли представники різних регіонів України. Присягу на вірність Україні склав особовий склад усіх частин УПА. Одночасно були визнані плани збройної боротьби проти більшовизму, в тому числі і в умовах підпілля.

1. Збірник документів УГВР у світлі постанови Великого Збору та інших документів з діяльності 1944–1951 рр. – Лондон, 1953. – С. 89–98. 2. Скорупський М. Туди, де бій за волю. – Лондон–Париж, 1988. – С. 31–45, 51–54. 3. Газета “Шлях перемоги”, 16 липня 1994 р. 4. Бюро інформації УГВР. – Лондон. Ч. 2. – 1948. – С. 6–13. 5. Кедрин І. Життя – події люди: Спомини й коментарі. – Нью-Йорк, 1976. – С. 61–72. 6. Збірник документів УГВР у світлі постанови Великого Збору та інших документів з діяльності 1944–1951 рр. – С. 108–120. 7. Визвольний шлях. 1985. – № 9. – С. 1108. 8. Там само. 9. Там само. 10. Газета “Шлях перемоги”, 16 липня 1994 р.

УДК 94:329.17:356.15](477) “XIX”

Ю.О. Романишин

Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України

ДРУКОВАНА ПРОПАГАНДА ОУН І УПА НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ: ФОРМИ, МЕТОДИ, НАПРЯМИ (40–50-ті рр. ХХ ст.)

© Романишин Ю.О., 2005

Розкрито умови виникнення і діяльність ОУН і УПА.

The conditions of appearance and activity of OUN and UPA are examined.

Незважаючи на те, що за повоєнний час в Україні та за її межами було написано і видано близько двох тисяч праць, присвячених вивченню тих чи інших аспектів діяльності ОУН та УПА, тема ця й досі залишається однією з найменш досліджених у новітній історії України.

Усі дослідження, що становлять історіографію досліджуваної проблеми, можна поділити на декілька груп. До першої групи слід віднести дослідження, присвячені ОУН і УПА, які написані вітчизняними науковцями у радянський період. Для таких праць характерною ознакою є яскраво

виражена антинаціоналістична позиція їх авторів. Адже комуністична історіографія подавала український національний рух та діяльність УПА у спотвореному, перекрученому світлі, зображаючи його як породження та інтриги західних спецслужб, фальсифікуючи його наміри і цілі. Прикладом може бути книга В. Чередниченка “Анатомія зради”. Аналізуючи радянську історіографію з досліджуваної проблеми, слід зазначити, що практично в усіх працях, що стосуються теми, український визвольний рух ототожнювався з “українським буржуазним націоналізмом”. Це, зокрема, чітко впливає з праць С. Даниленка, В. Масловського, Ю. Римаренка, В. Трощинського, В. Цуркана та ін.

Можна навести цілу низку статей, книжок, у яких на всі лади описувалися “злочини українських буржуазних націоналістів” і розповідалося про “жахливі вбивства бандерівцями мирних радянських людей”. Це, наприклад, праці В. Беляєва та М. Рудницького, К. Дмитрука, І. Реванюка та ін. Отже, читачів свідомо підводили до думки, що вояки УПА – це бандити.

Більше того, деякі питання з діяльності УПА вважалися такими, що про них радянським історикам навіть не можна було згадувати. Це, зокрема, ідеологічно-пропагандистська діяльність УПА, періодичні видання та публіцистична діяльність УПА тощо. Зрештою, якщо в 50–60-ті роки ХХ ст. ще досить часто з’являлися в УРСР різноманітні лайливі статті і памфлети радянських істориків та публіцистів, присвячені темі визвольних змагань, хоча їхні автори якимись науковими аргументами чи конкретними фактами надто й не обтяжували себе, то вже незабаром відчувається помітна зміна тактики від очевидно неефективного перекручування і фальшування цього руху до його цілковитого замовчування. Навіть, наприклад, така нібито фундаментальна праця, як “Історія Української РСР” у 8-ми томах, видана у Києві в 1977–1979 роках, не містить жодної згадки про ОУН чи УПА.

Першими помітними працями, що узагальнювали історію ОУН у роки Другої світової війни, стали брошури О. Шуляка (О. Штуля) “В ім’я правди” та Г. Полікарпенка (П. Герасименка) “ОУН під час Другої світової війни”. Дослідження О. Шуляка мало полемічний характер, у ньому висвітлювалася здебільшого діяльність партизанських загонів ОУН під час війни. Фактично це була відповідь на критичні зауваження бандерівців, зокрема М. Лебеда, на адресу ОУН, й метою цієї книги було спростувати звинувачення “у прислужництві німцям”. У брошурі Г. Полікарпенка, що була видана циклостиловим способом, намічалася майбутня мельниківська концепція діяльності ОУН.

Близькою до цих праць була й праця М. Лебеда, однак автор її відстоював ідею ОУН(Б), часто необгрунтовано “нападаючи” на членів ОУН(М).

Загалом же праці українських емігрантських істориків можна поділити на декілька підгруп. До першої з них можна зарахувати твори тих дослідників, які зверталися до історії ідеологічного становлення ОУН, відображаючи при цьому й роль мілітаристських аспектів в ідеології інтегрального націоналізму. Це, зокрема, праці В. Мартинця, Ю. Петровського, Р. Кричевського, Л. Ребета та ін., написані переважно з погляду ідеології мельниківців. Особливо чітко ця ідеологія мельниківців відображена у працях З. Городиського, З. Книша, В. Вериги.

Вагому підгрупу творів українських закордонних науковців становлять дослідження оунівської історії та історії УПА, написані тими, хто належав до бандерівського табору. Найвідомішими серед них є праці П. Мірчука – автора десяти монографій та брошур з історії ОУН та УПА. У деяких з них епізодично висвітлюється окремі аспекти військової діяльності ОУН(Б) у 1940–1942 рр. Безумовно, позитивним моментом творів П. Мірчука є прагнення створити власну концепцію історії ОУН і УПА. Особливо вагомою у цьому плані є його праця “Українська Повстанська Армія”. Звичайно, і ця його праця не позбавлена деяких вад. Так, дослідник безапеляційно відстоює абсолютне право ОУН(Б) на “авторство” творення УПА, а членів і симпатиків ОУН(М) називає “колаборантами і німецькими прислужниками”, замовчуючи при цьому тісне співробітництво між ОУН(Б) та вермахтом на початку німецько-радянської війни тощо.

Цінними для глибшого розкриття теми стали багатотомні збірники документальних матеріалів: “Літопис Української Повстанської Армії” та “Українська суспільно-політична думка ХХ ст.”, на

сторінках яких зібрано й передруки статей з деяких повстанських часописів. Укладачі першої серії “Літопису УПА”, підготувавши до друку тридцять томів з історії УПА, зробили величезну роботу. Адже тут переважно подано документи, які були відсутні в Україні. Та попри це слід зазначити, що більшість томів підготовлена з нехтуванням правил видання історичних документів. До того ж упорядники Літопису дещо тенденційно подали генезу УПА, віддаючи ініціативу її створення виключно ОУН(Б) й визначаючи роль інших військово-політичних сил, зокрема ОУН(М), Поліської Січі отамана Т. Бульби-Боровця, як незначну і несуттєву. Тому важливим кроком на шляху відновлення об’єктивності щодо проблеми Української Повстанської Армії – її ідеї й чину – стала нова серія “Літопису УПА”, що почала видаватися Національною Академією наук України, Інститутом української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, видавництвом “Літопис УПА” та Головним архівним управлінням при Кабінеті міністрів України.

Окремо слід виділити працю еміграційного дослідника В. Поліщука “Гірка правда”. Здається, у своїх стараннях показати “злочинну діяльність УПА” цей автор переріс комуністичних ідеологів – цей самий стиль, ці самі бездоказові твердження, така сама неприхована ненависть до тих, хто боровся за незалежність України.

Варто зазначити, що сьогоднішні українські дослідники у своїх працях в певний спосіб дослідили й проблему міжнаціональних взаємин з ОУН і УПА. Це, зокрема, дослідження В. Бородача, І. Ільюшин, І. Цепенди та ін.

Від самого початку свого заснування Українська Повстанська Армія, окрім збройної боротьби, не меншу увагу приділяла й ідеологічно-пропагандистській та виховній діяльності. Адже націоналісти вважали, що “кожний ідейний рух – пов’язаний з пропагандою, себто з поширенням ідеї”. Без поширення ідей, без пропаганди годі взагалі собі уявити існування якого-небудь ідейного руху. При цьому не йдеться тільки про писане слово, але й говорене, і про чин. Не дивно, що чин і слово як засоби пропаганди нерозлучно й постійно зв’язані з націоналістичним рухом від його першопочатків. Можна сперечатися, чи ідеї українського націоналізму – твір одиниці чи групи одиниць, чи, навпаки, ці ідеї “висіли в повітрі”, доступні для всіх. Але є безспірним те, що без пропаганди цих ідей чином, словом і письмом ніколи вони не поширилися б від одиниці до одиниці і від одної групи людей до другої, ані не зійшли б із “повітря” на землю в широкі суспільні верстви” [1, с. 229].

Ця теза, зрештою, впливала й із основоположних засад діяльності ОУН і УПА, якими вказувалося, що “в кожному ідеологічному чи політичному русі найважливішу роль відіграють два основні його складники: ідея і людина. Провідні ідеї і світоглядні засади в ідеологічному русі та керівні програмові постанови в політичному – творять “душу”, істоту, внутрішній зміст руху.

Люди, які визнають, поширюють і здійснюють ідеї та програму і з тією метою беруть активну участь в русі, – творять його живий, діючий організм... Наступ ворога і противників завжди іде насамперед на ідеологічно-політичні позиції та на активних людей...” [2, с. 311]. Тому слушно відзначав Л. Шанковський, що “одним з найголовніших завдань підпільної організації була роз’яснювальна робота”, що мала політично-пропагандивний і громадсько-суспільний характер. Велася вона передусім “серед широких кіл українських народних мас і її метою було “вирвання” мас з-під впливів большевизму та включення цих мас до табору українського самостійництва” [3, с. 71]. Згодом ідеологічно-пропагандистська робота спрямовувалася і на ширшу аудиторію – на червону армію, німецькі війська та їх сателітів, на нову радянську інтелігенцію тощо. Водночас УПА розширювала й терени агітаційно-пропагандистської діяльності: вона вже не обмежувалася Західною чи Східною Україною, а велася й на території Польщі, Чехословаччини чи навіть в Канаді й США [4, с. 53–78]. Отже, захист прав і боротьба за права національної самореалізації українців розвивалися двома лініями: піднесення національної свідомості українського народу серед усіх його кіл, в тому числі й серед вояків УПА, й роз’яснення мети ОУН і УПА чужинцям і світовій громадськості.

У своїй ідеологічно-пропагандистській та виховній роботі УПА передусім опиралася на ті традиції, які виробила українська національна думка. Зокрема, засноване у Львові ще в 1868 р.

товариство “Просвіта” головне завдання вбачало в культурно-освітній роботі серед народу та поширенню національної свідомості [5, с. 340], й це завдання продовжувала ОУН і УПА. Так, із утворенням ОУН було “зорганізовано систематичну кадрово-вишкільну працю на всіх організаційних щаблях. Ставлено три головні види вишколу: ідеологічно-політичний, військово-бойовий і вишкіл підпільної практики (конспірація, розвідка, зв’язок і т. д.)” [6, с. 7].

У процесі розбудови організаційної мережі ОУН керівництво проводу надавало особливого значення “кадрово-вишкільній праці на всіх організаційних щаблях” [7, с. 12], тобто в усіх ланках та структурах Організації від низу і доверху. А це давало змогу залучати до вишкільного процесу людей з різною освітою чи навіть без початкової освіти, що, зрештою, у ці роки не було рідкістю.

Ідеологічно-політичні вишкільні програми складали за спеціальним планом. Як, звичайно, у такий курс входили історія України з особливим висвітленням періоду національно-визвольних змагань 1917–1920 рр., фізична й економічна географія України, соціологія, шевченкознавство та франкознавство, націологія, історія українського націоналістичного руху й інші предмети. Організатори вишкільної праці, окрім нелегальних форм, часто використовували й легальні культурно-освітні установи і в їх структурних ланках проводили необхідну вишкільну працю [8, с. 81].

Й хоча “головною зброєю пропагандиста є слово, але не тільки те слово, що наповнене патетикою, а й підтвержене аргументами, слово вагоме й переконливе, яке гострить думку, збуджує глибокі патріотичні почуття та мобілізує маси на боротьбу за перемогу Правди” [9, с. 11] в УПА наголошувалося, що кожен вояк повинен бути “розповсюджувачем і пояснювачем” відповідних ідей, тобто бути передусім націоналістичним пропагандистом.

Кожний пропагандист ОУН і УПА у своїй ідеологічній діяльності виходив із тих засад, які уклав ще 1929 р. Степан Ленкавський у “Декалозі”, відомому як “Десять заповідей українського націоналіста” (згодом з’явилися “12 прикмет характеру українського націоналіста”, що їх (обидві праці) доповнив Зенон Коссак своїми “44 правилами життя українського націоналіста” [10, с. 60].

У “12-ти прикметах характеру українського націоналіста” наголошувалося, що націоналіст завжди є у повній бойовій готовності, що він безкорисливий, а щастя своє знаходить у щасті всієї нації. Він чесний, тобто дотримується високих моральних засад. “Мораль націоналістична – це мораль нового світу, світу чину й боротьби”. Націоналіст дисциплінований, оскільки тверда дисципліна – це “основа організації...”. Він – активний і підприємливий. Не знає безділля, оскільки “життя – це рух, боротьба...”. Він – відважний і не знає, що таке страх. Український націоналіст – рішучий, витривалий і точний, здатний у всякій ситуації опанувати собою і ситуацією. Він – обережний і оберігає здоров’я та силу духа. Він не нищить себе гулящим життям, не нищить свого здоров’я вживанням отруту: “не п’є і не курить” [11, с. 1].

“44 правила життя українського націоналіста” доповнювали раніше опрацьовані засади щодо виховання молодих націоналістичних кадрів, що творили усистематизовану низку моральних приписів, які стали основою у процесі виховання вояків УПА. Складені “Правила” високим стилем, вони звучать і як переконливі вказівки, і як могутній імператив: “Приймай життя, як героїчний подвиг... Твоїм найвищим законом і твоїм бажанням є воля та ідея Нації... Борись і працюй для великого майбутнього. Твоєю найбільшою любов’ю є Українська Нація...”. “Правила” вчили націоналістів, а такими були всі вояки ОУН і УПА, бути мужніми, активними борцями “із суворою мораллю”. Вони закликали “здобувати знання”, аби бути співвідповідальними за долю цілої нації. Найкращою ознакою націоналіста вважався мужній характер і вояцька честь, щоб перемагати “себе і світ, і постійно стремити на вершини...”. Автор “Правил” підкреслював, що націоналіст “у боротьбі не заламлюється невдачами, але має відвагу піднятися з упадку й завзято змагати до цілі”, він закликає до погорди “всякою вигодою та спокійним життям” й повинен “радо й без нарікань виконувати покладені на нього обов’язки, щоб власною працею й наявними вартостями здобути собі право на провідництво”, бути сильним “навіть в обличчі смерті”, гордо “ставити чоло небезпекам”, оскільки він – “творець життя”. Правила акцентували увагу на бережному ставленні

до жінок, дітей, стариків й закінчувалися закликком: “Неси гордо й непохитно прапор Українського Націоналізму, високо цінуй і шануй честь та ім'я українського націоналіста” [12, с. 2].

Саме на цих принципах у постановках Другого великого збору ОУН (квітень 1941 р.) були розроблені засади, які лягли в основу пропагандистської діяльності УПА: “Поширювання серед найширших мас українського народу ідей і політичної програми українського націоналізму; мобілізування їх до боротьби за ідеї української національної революції; поборювання ворожої пропаганди, явного і замаскованого наступу ворожої протиукраїнської політики; приєднування до протимосковської боротьби також позаукраїнських сил” [13, с. 537]. Ці самі тези були задекларовані в рішеннях Першої конференції ОУН(Б), що відбувалася у вересні 1941 р., де, зокрема, зазначалося, що одним з найважливіших напрямів діяльності ОУН є “пропагандивно-роз'яснювальна робота серед населення із закликом до активної боротьби з німецькою окупацією і з викриттям німецьких планів поневолення України, а також ідейна боротьба з більшовицькою ідеологією та пропагандою, яка готувала ґрунт для свого повернення на українські землі” [14, с. 138]. Усі ці рекомендації щодо ведення агітаційно-пропагандистської роботи були сконденсовані в інструкції Проводу революційної ОУН, виданої у травні 1941 р. під заголовком “Пропагандивні вказівки на передвоєнний час, на час війни й революції та на початкові дні державного будівництва” [15, с. 1]. У цих “вказівках” визначалися форми, методи, об'єкти і суб'єкти ведення агітаційно-пропагандистської діяльності на кожний окреслений суспільно-політичний період. Саме на їх основі діяли похідні групи ОУН, які з початком війни розпочали свою масову агітаційно-пропагандистську діяльність й розгорнули її практично на цілу Україну.

Так само, керуючись спеціальною “Інструкцією пропаганди”, здійснювалася пропагандистсько-ідеологічна діяльність ОУН в ході проголошення у червні 1941 року у Львові незалежної Української держави [16, с. 1].

Маючи міцний теоретичний фундамент і потужну практичну базу ведення ідеологічно-пропагандистської й вишкільно-виховної роботи, з утворенням УПА в кожному її підрозділі були створені спеціальні відділи, які займалися ідеологічно-пропагандистською діяльністю. Так, Головний військовий штаб УПА складався з шести відділів: I – організаційно-мобілізаційний; II – розвідувальний; III – господарський; IV – вишкільний; V – пропаганди; VI – політично-виховний [17, с. 196]. Тобто ідеологічним вихованням й воєнним вишколом вояків УПА та пропагандою націоналістичної ідеї займалася половина членів Головного штабу, які працювали у вишкільному, пропагандистському й політично-виховному відділах.

На вишкільний відділ покладалися обов'язки щодо воєнно-бойової підготовки усіх підрозділів УПА і забезпечення військового вишколу в офіцерських і підофіцерських школах. Наскільки широко розгорнув свою діяльність цей відділ, свідчить навіть те, що весною 1944 р. в УПА було чотири старшинських (офіцерських) і п'ять підстаршинських (підофіцерських) курсів, навчання у яких на цей час вже встигли закінчити майже дві тисячі старшин і три тисячі підстаршин, а під весну цього ж року вишкільний відділ організував центральну офіцерську школу з чотиримісячним курсом навчання, відому під псевдонімом “Олені” [18, с. 2]. Курсанти цієї школи вивчали такі предмети, як генеза збройного руху опору; воєнна тактика збройних підрозділів УПА й ворожих армій; теренознавство; організація військ; наука про зброю; інженерно-військове забезпечення воєнних дій; маскування; технічне обслуговування танків; різні військові статuti, які були чинні в УПА; військово-санітарну справу тощо [19, с. 176].

Під керівництвом вишкільного відділу, окрім теоретичних, проводилися й практичні завдання, причому часто курсанти брали участь в бойових діях проти військ НКВД чи польської армії крайової. Водночас у всіх старшинських і підстаршинських школах особлива увага приділялася ідеологічно-виховній роботі. На це відводилося 96 годин навчального часу в старшинських і 48 годин в підстаршинських школах. Рядові ж повстанці проходили 72-годинну політичну підготовку, що становило 20 % усього часу їхнього вишколу. При цьому широко вивчалася історія України, історія ОУН, завдання і мета УПА та збройного підпілля. У навчальному процесі широко

використовувалася наочна агітація, зокрема національні мотиви в оформленні навчальних та побутових приміщень, музичні засоби – релігійні та націоналістичні пісні, відповідного виховного плану вистави тощо [20, с. 238].

Якщо на вишкільний відділ покладалося завдання щодо військового вишколу вояків, організація і забезпечення військово-фахового вишколу в офіцерських і підофіцерських школах УПА, то два інші відділи безпосередньо вели агітаційно-пропагандистську й виховну роботу як серед вояків УПА, так і серед українського народу, на теренах, де дислокувалися ці загони, й серед тих, проти кого збройно боролася УПА.

Члени V відділу організували роботу красних редакцій ОУН і УПА і підтримували з ними тісні зв'язки, скликали віча, збори, мітинги, видавали брошури, листівки, метою яких була пропаганда націоналістичних ідей, роз'яснення мети і діяльності ОУН і УПА, й робота, спрямована на поповнення УПА новими кадрами добровольців. Ця робота велася як серед діючої УПА, так і спрямовувалася “назовні”. Адже агенти V відділу розгорнули свою діяльність й на теренах США, Канади, Німеччини. VI відділ керував як ідеологічним вихованням членів ОУН і УПА, так й політичним вишколом у школах УПА. До складу цього відділу входили значні сили добре підготовлених інтелігентів – учених, літераторів, художників, педагогів тощо.

Політичний апарат УПА був широко розгорнутий, а його представники входили до складів штабів УПА, до щабля тактичного штабу включно. Водночас в кожному підрозділі УПА, до сотні включно, знаходився політично-виховний працівник (виховник), який керувався у своїй роботі відповідними інструкціями, розробленими на вищих структурних рівнях УПА, та й, зрештою, референт з питань пропаганди, а цю посаду займав кадровий офіцер, був у кожній ланці керівних структур [21, с. 179]. Тобто УПА мала незалежну вертикаль пропагандистських підрозділів.

Окрім політвиховників та пропагандистів-агітаторів, важливу роль у створенні належного морально-психологічного клімату в підрозділах УПА й серед населення відігравали й священники, які хоча й не входили до штату кадрових формувань УПА, однак постійно перебували з вояками як під час їхнього постою, так і під час відправлення релігійних обрядів, відзначення різних урочистостей, свят чи у скорботні для вояків дні. Зрештою, свою пропагандистську діяльність священники проводили й поза рамками УПА, що дуже турбувало радянську владу. Так, більшовицькі чиновники констатували, що “в Яворівському районі (тепер Львівська обл. – Ю.Р.) священники в селах Залужжя та Селиська проводять антирадянську пропаганду, розповсюджують ... вісті серед селян. В с. Селиська священник, зв'язаний з бандами, – його син в банді. В с. Прилбичі священник був лікарем в УПА” [22, с. 168].

Загальне керівництво ідеологічно-пропагандистською діяльністю ОУН і УПА здійснював Головний осередок пропаганди (ГОП), який розробляв плани довготривалих політичних акцій й тимчасових ідеологічно-пропагандистських компаній. Цей осередок найчастіше дислокувався не самостійно, а з іншими структурами УПА. Так, восени 1943 р. Головний осередок пропаганди розміщувався на Тернопільщині, де, окрім власне ГОП, були на постої редакція журналу “Юнак”, ідеологічно-політичний вишкіл з чотою пропагандистів, підстаршинський вишкіл і технічно-будівельна сотня [23, с. 254].

Оскільки більшовицька влада боялася правдивого слова, то свій першочерговий удар спрямовувала саме на пропагандистів, тому у зведеннях про бої з повстанцями окремо вказувалося на захоплених чи вбитих пропагандистів УПА. Зокрема, у звіті за 8 травня 1945 р. значилося, що “в результаті чекістсько-військової операції у Бродівському районі було арештовано: 1 – повітовий пропагандист; 1 – повітовий кушовий політичний референт; 2 – кушових політінформатори вбито” [24, с. 212–213]. Отже, професія пропагандиста УПА була особливо небезпечною. Тому закономірно, що 16 квітня 1947 р. начальник Бібрського районного відділу МГБ Шевчук на нараді у Львівському обласному комітеті КПРС зазначав: “У кушовій боївці “Чубатого” знаходиться крайовий пропагандист Степовий. Тепер ми усю роботу будемо таким чином, щоб спіймати його живим чи

фізично знищити. Ми вже для цього робили декілька засідок в місцях, де він мав би появитися з бандами, але безрезультатно. Можливо, в нього є добре налагоджена розвідка” [25, с. 14].

Уся ідеологічно-пропагандистська діяльність УПА велася двома головними засобами: усно, що доповнювалося малюванням різних лозунгів, звернень, закликів, які писалися й вивішувалися на деревах, будинках, дошках оголошень тощо, й за допомогою друкованих засобів – листівок, газет і журналів, брошур і книг та фотоілюстративного матеріалу. Для кожного виду агітації, як усної чи друкованої, так і для будь-якої агітаційно-пропагандистської кампанії, розроблялися спеціальні інструкції. При цьому Провід УПА радив розрізняти такі роди пропаганди, як “авторитетна, вчасна (актуальна), мобілізуюча, демобелізуюча” [26, с. 27], а для досягнення відповідного пропагандистського ефекту вказував на потребу використовувати такі засоби пропаганди, як “живе слово, друковане слово, мистецькі засоби, технічні засоби, пропаганда живими середниками, шептана пропаганда”. Своєю чергою, пропаганда “живим словом”, тобто усна пропаганда, поділялася на такі різновиди: “принагідна політична гутірка,rinaгідна політична промова, властива політична промова, що триває дві, дві з половиною години), доповідь і дискусія, диспути, вигуки”. Шептана пропаганда повинна була бути організованою і керованою спеціальними пропагандивними осередками, а “чутки, поширювані шептаною пропагандою, мусять демобелізувати ворожі сили і мобілізувати свої” [27, с. 27].

Однією з перших була “Інструкція ч. 544/4 про пропагандистів у справі масової усної пропаганди”, адресована окружним і обласним референтам пропаганди на час німецької і більшовицької окупацій, що датована 26 травнем 1944 року. Інструкція визначала обов’язки й розкривала структуру пропагандистської мережі УПА, окреслювала перелік завдань пропагандиста кожної ланки, роз’яснювала мету і вказувала на основні напрямки діяльності пропагандистів.

Автори “Інструкції” виходили з того, що “без широко розгорненої пропаганди не можна буде переставити найширші маси українського народу на шлях активної революційної боротьби”, й тому першочерговим завданням вважали “піднести під нашу визвольну революцію міцну основу..., спертися на політично вироблених з активною поставою всіх прошарків українського народу”, оскільки “без широкої масової пропаганди не перемогла ще ніяка революційна ідея, ніякий революційно-визвольний рух” (виділено в тексті оригіналу. – Ю.Р.) [28, с.10]. Тому обласні та окружні провідники та обласні і окружні референти пропаганди повинні були “масову усну пропаганду в найкоротшій часі зорганізувати і поставити на найвищий щабель”, а для цього передовсім організувати “окремий апарат інструкторів-пропагандистів для масової усної пропаганди” [29, с. 10].

На інструкторів-пропагандистів покладалися такі завдання: “1. Піднести політичну свідомість і активність українського народу. 2. Вияснити цілі і програму ОУН. 3. Поінформувати український народ про біжучі події, означувати їх відношення до національної революції і подавати їх розв’язку та засоби боротьби. 4. Ширити ідею самостійних національних держав і боротьби з імперіалістами серед всіх представників поневолених народів, що внаслідок війни опинилися на території України. 5. Вияснювати безперспективність і шкідливість імперіалістичної війни, яка вимагає колосальних народних жертв серед народів, що їх правлячі клітки ведуть імперіалістичну політику” [30, с. 11].

Для реалізації цих завдань інструкторам-пропагандистам рекомендувалося “переводити пропагандивні акції в терені – по селах, містечках і в районах, млинах, тартаках, біля церков, по базарах і т. п. – мітинги, збори, наради, розмови; організувати місцевих пропагандистів, дати їм інструкції для ведення пропагандивної роботи, провести короткотермінові перевишколи і проводити перевірку пропагандивної роботи в терені; звітувати про відгуки і вплив пропаганди на маси українського народу і на ворогів” [31, с. 12].

Щодо структури, яка б була найефективнішою в галузі агітаційно – пропагандивної роботи, рекомендувалося, аби при кожному окружному осередку пропаганди зорганізувати ланку інструкторів-пропагандистів у кількості 5–10 осіб в такий спосіб, щоб вони могли не менше як раз на місяць бути у кожній місцевості (селі, містечку, районі) даної округи. Ланка інструкторів-пропагандистів безпосередньо підпорядковувалася вишкільникові при окружному осередку

пропаганди. Коли ж у конкретному осередку не було вишкільника, ця ланка підпорядковувалася окружному референтові пропаганди, а коли в окрузі його не було, – тоді окружному провідникові.

Керував ланкою підреферент масової усної пропаганди. Якщо ж необхідно було в окрузі організувати 5–10 масових усних пропагандистів, то в області, яка охоплювала 3–5 округ, таких пропагандистів було 15–30 осіб. А виходячи з того, що інструктор-пропагандист повинен був організовувати мітинги, наради, збори по кущах (2–3 села), то була змога влаштувати по кілька мітингів щодня.

Роз'яснюючи завдання вишкільника при окружному осередкові пропаганди, “Інструкція” ставила перед ним такі завдання: “1) підбирати і пропонувати кандидатів на інструкторів-пропагандистів, яких затверджує окружний референт пропаганди. Інструкторами-пропагандистами повинні бути люди активні, солідні, рухливі, які повинні вміти речево і захоплюючи промовляти до мас, з середньою освітою, в окремих випадках з неповною середньою освітою; 2) визначувати терен діяння для інструкторів-пропагандистів..., створити всі необхідні умови для праці інструкторам-пропагандистам на місцях (зайнятися технічною організацією мітингу, нарад і т. п.), у разі потреби дати охорону для тих нарад, забезпечити інструкторів-пропагандистів нічлігами, харчами, комунікацією і т. п.; 3) установлювати теми, які в даному терені слід обговорити. Окружному осередкові пропаганди не дозволяється вживати інструкторів-пропагандистів до інших завдань, крім масової усної пропаганди. Не слід їх теж вживати до проведення пропагандивних акцій, які мають вузьке, теренове значення (наприклад, агітація за плачення бойових датків)...”.

Завданням вишкільника при обласному осередкові пропаганди було: “1) дбати про вишкіл інструкторів-пропагандистів...; 2) постачати матеріали для пропаганди: давати і пересилати інструкторам-пропагандистам через окружні осередки пропаганди зразки промов на актуальні теми, інформаційний матеріал, радіозвідомлення, пресу, наші видання, уривки зі звітів і т.п.; 3) контролювати працю інструкторів-пропагандистів і окружних осередків пропаганди в ділянці усної масової пропаганди, контролювати звіти, ставити свої пропозиції і т. п.” [32, с. 11–12].

“Інструкція” давала й методичні рекомендації щодо проведення агітаційно-пропагандистської діяльності. При цьому, зокрема, пропонувалося враховувати поведінку аудиторії, “вдаряти на чуттєві, а не розумові сторони слухачів, оперувати кличами, вживати ясної, простої мови, поширювати листівки, знімки і книжки, висувати гасла тощо” [33, с. 29]. Ось зразок такої промови, виголошеної на одному з мітингів у січні 1945 року. До речі, до таких форм усної агітаційно-пропагандистської роботи, як мітинги, часто зверталися й більшовики. На організованих ними мітингах вони примусово зганяли населення і, окрім своїх штатних пропагандистів, наказували виступати й місцевим жителям з прокльонами на адресу ОУН і УПА, називаючи вояків УПА німецькими агентами. Повстанці нерідко перетворювали такі мітинги на свою користь, переконуючи слухачів, що ОУН і УПА ведуть боротьбу проти СРСР і проти німецьких загарбників за Вільну Україну [34, с. 215].

Так, організований більшовиками в січні 1945 р. в одному з сіл Золочівського району, що на Львівщині, антиупівський мітинг повстанці перетворили на мітинг пропаганди ідеї ОУН і УПА. Про цей епізод колишній вояк УПА В. Максимович згадує так: “Близько третьої години наші вартові повідомили, що до села їде машина з солдатами. Їх пропустили в село. Було десятеро військових, один в цивільному та старший лейтенант. Вони зразу пішли до сільради та сказали голові сільради, щоб скликав людей на мітинг. Наш сотник зібрав чотових і ройових, і розповів їм, що належить робити. Двох повстанців послали до сільради стежити, щоб ніхто не потелефонував у район, а цілу сотню відправили за село, щоб не впускали машин. Мене ... послали на мітинг, а також з кожної чоти на мітинг пішло по одному повстанцю. Ми взяли з собою по пістолу, так щоб не видно було його. Мітинг розпочав перший секретар райкому Кухаренко. Він виступав українською мовою. Сам він із Чернігова. І в нас було десь 15 повстанців зі Східної України. Навіть два чотових: Виговський і Дорошенко. Ми слухали виступ Кухаренка. Він говорив: “Товариші! Не слухайте цих бандитів, що вони вам говорять, – то німецькі підхлібники, які німцям служили, їм

немає куди дітись. Вони вербують молодих людей, щоб з ними служили, їм допомагали. Багато таких, що цього не розуміли та й пішли з ними. А радянська влада визволила вас від фашистської Німеччини і їх простить. Нехай ідуть в радянську армію і добивають фашистів". Тоді взяв слово старший лейтенант Кушнір, він говорив російською мовою і також кричав на бандитів. А ми вже мали пістолі наготові. Зняли двері в сільраді, і п'ятнадцять повстанців увійшло до сільради й крикнули, щоб всі підняли руки вгору. Більшовики побіліли, як стіна, та віддали свою зброю. Тоді до них підійшов курінний і сказав: "Ви вже говорили, а тепер ми будемо говорити" і почав свою промову" [35, с. 25].

Промова, як це й впливало з "Інструкції", була передусім розрахована на її емоційне сприйняття: "Шановні друзі! Вони (більшовики. – Ю.Р.) роблять з себе визволителів народу, а чому не згадують 39-й рік? Вони визволили нас від панської Польщі. Потім всі тюрми заповнили нашими студентами. А хто був добрий господар, то його вивозили на Сибір. Ось така їхня свобода! Зараз не той час. Ми взяли в руки зброю, щоб воювати з ненависним ворогом. Ви говорите (при цьому пропагандист звертається до полонених більшовиків і червоноармійців. – Ю.Р.), що ми є німецькі наймити, а брата Степана Бандери хто розстріляв, як не німці? І за що він сидів за Польщі, і за що німці його посадили? Почитайте "Бюлетень" за 1942 рік. Там написано: "Смерть Гітлеру!", "Смерть Сталіну!". Чому ви замовчуєте? Чому не пишете правдивої історії? Що Богдан Хмельницький з Москвою уклав військовий союз, а не з'єднавав Україну з Росією? Навіть Кобзаря не даєте читати. Бо ви боїтеся правди. В 1932–1933 і в 1937 роках знищили всю інтелігенцію, а простих людей голодом виморили. Понад сім мільйонів душ загинуло. Ви всі просякнуті людською кров'ю. Вам місця на землі не буде, бо народ вас прокляв. А наша Українська земля вся просочена людською кров'ю, потом та слізьми і горбата від могил. А ви тут говорите, що робите добро для України" [36, с. 26].

В основу агітаційно-пропагандистської роботи УПА ставився "пропагандивний трикутник", сутність якого полягала в тому, що "критикуючи Берлін, переходимо до критики Москви і закінчуємо єдино правильним висновком представлення конечності нового політичного осередку в Києві. Критикувати треба на широкій площині, тобто з боку політичного, економічного, культурного, релігійного та соціального" [37, с. 29]. Це певною мірою видно із вищенаведеного прикладу.

Зрештою, нерідко пропагандисти УПА самі були ініціаторами скликання мітингів, намагаючись в такий спосіб забезпечити консолідацію усіх верств населення навколо ідей національного спротиву, сформуванню серед усього багатонаціонального населення краю, а не лише серед українців, позитивне ставлення до УПА й ОУН. Тому проведення таких мітингів суворо регламентувалося. Зокрема, пропагандистам було заборонено самим, без супроводу, "пересуватися по терені, лише з 2–3 озброєними охоронниками і з делегатом (представником. – Ю.Р.) районного або повітового проводу, до якого належатиме організаційна сторінка мітингів, нарад, зборів; про мітинги повідомляти населення в останньому моменті, перед виступом, а не раніше 1 години, якщо має відбутися в селі, або за 3 години, якщо має відбутися в двох або трьох селах; мітинги повинні відбуватися увечері або вночі, в ніякому випадку вранці; перед повідомленням населення села про мітинг, збори або нараду, мусять бути поставлені довкруги села стійки, які не випустять нікого з села без дозволу місцевого провідника аж до закінчення мітингу; мітинг з дискусіями не повинен тривати довше, як 3–4 години; не повідомляти населення про те, де має відбутися черговий мітинг; треба сподіватися сильної реакції з боку окупанта (німців чи більшовиків) у відповідь на масову усну пропаганду і тому завдання усіх теренових провідників – поробити всі заходи забезпечення безпеки інструкторів-пропагандистів і мітингів перед провокацією" [38, с. 11].

Однак, незважаючи на такі міри безпеки, більшовики усе ж незабаром довідувалися про скликання таких мітингів. Так, їм стало відомо, що "12 квітня 1945 р. в с. Кугуїв Сокільницького району Львівської області о 18 годині прибула банда УПА в кількості 40–50 чол. Вони оточили село, зібрали селян на мітинг. На мітингу виступав один з них, в окулярах, середніх років, з продовгуватим лицем, а також їхня жінка. Виступавши, ОУНівець казав, що хоча війна закінчилася, але боротьба за самостійну Україну триває. Потім виступила жінка, років 25, гарна, підстрижена. Вона спеціально

звернулася до жінок і закликала їх допомагати УПА. Свій виступ закінчила словами “Хай живе самостійна Україна!”. Усі виступаючі були одягнуті в німецьку форму, розмовляли українською мовою. Репресій бійцям самозахисту (загонів місцевої самооборони, як їх ще називали в народі “ястребками”. – Ю.Р.) і представникам радянської влади, які були на мітингу (а серед них був і секретар Михайло Батіг) банда не чинила, а лише наказала зібрати мітинг...” [39, с. 33].

Так само було і в с. Путятичі Городоцького району, коли 20 травня 1945 р. близько 18 години з’явився загін УПА кількістю більше 40 вояків на чолі з провідником Петром Ілечком, відомим під псевдонімом “Люлька”. Вони скликали збори жителів села, а після них в сільраді позривали всі плакати, лозунги, портрети керівників держави і уряду. Особливо непокоїло більшовицьких чиновників й те, що як під час мітингу, так і після його завершення “бандити” разом з селянами співали націоналістичні пісні [40, с. 33]. За подібними сценаріями проводилися мітинги й у інших селах, наприклад, в с. Корсів та Конюшків Бродівського району тощо [41, с. 41]. Загалом же, як засвідчували пропагандисти УПА, метою проведення мітингів було те, “щоб в кожному селі після того, як підуть совети із села, були наші люди” [42, с. 49].

Нерідко упівці намагалися не скликати спеціально мітингів чи організувати збори, а зробити це принагідно, використовуючи відповідну нагоду. Про один із таких масових заходів згадував колишній пропагандист УПА З. Соколюк: “Церква, вщент наповнена людьми, здавалось, ахнула з дива... При вхідних дверях стояло троє більшовицьких старшин, з автоматами на грудях... Всі троє – без накриття голови – зложили руки на грудях, а уста їх шепотіли молитву... Двері церкви широко відчинилися і з них висипав народ. Кожний щось говорив і переконував іншого. Всіх цікавило одне: хто, звідки, чому? “Просимо трохи почекаати”, – запрошували повстанці. Коли люди хотіли попри них іти далі... На камінь вискочив повстанець, один з тих, що були в церкві, і заговорив. Селяни зразу згуртувались навколо нього і загострили свій слух. Вже по перших словах загадка була розв’язана. Замість попередньої стриманості радість вимальовувалась на кожному обличчі. “Ми щасливі, що змогли разом з вами сьогодні помолитися і можемо поділитися нашими думками. Вістками, порадами... Бо настала доба, коли ворог прагне до цілковитого знищення нас як народу. Цей ворог, що віками сягає на нашу волю, тепер перебраний в червоні шати, хоче нас порізнити, кинути кість незгоди... Наставляє дітей на батьків, брата на брата... Топче нашу традицію, нищить нашу віру, Церкву... Одна частина нашої батьківщини терпить голод, другій те саме загрожує. Коли насильно заженуть селян у колгоспи... Ви бачите свідків голодомору на Придніпрянщині. Вони щоденно десятками й сотнями приходять до нас за порятунком... І ви їм цей рятунок даєте, чим лише можете...”.

Вояцькі слова повстанського старшини робили помітне враження. Люди не могли втриматись. У мужчин виривався глухий стогін. Жінки втирали сльози. “Якраз тому, – продовжував промовець, – що ворог всіма силами старається нас знищити, ми мусимо всіма доступними нам засобами боронитися. Нашої волі дешево не заберуть... В боротьбі за світле майбутнє гинуть найкращі сини нашого народу”. Далі виховник накреслив ситуацію в Україні і на цьому тлі боротьбу УПА та її ідеї. Потім перейшов до практичних порад, які у власній обороні мали б застосовувати селяни, і закінчив словами: “Ми, українські повстанці, з вірою в український народ при його повній підтримці будемо далі боротися, аж до остаточної перемоги” [43, с. 25].

Після цього, населення обступило вояків і ділилося своїми думками, своєю радістю, тобто велася агітаційно-пропагандистська робота з кожним селянином індивідуально, що також відповідало вимогам агітаційно-пропагандистської роботи УПА, де рекомендувалося, окрім проведення масових зборів і мітингів, вести роботу й серед окремих жителів чи невеликої групи: проводити бесіди навіть з незначною кількістю селян чи однією людиною, особливо з освіченими людьми, щоб потім їх можна було залучити до поширення ідеології ОУН і УПА [44, с. 11]. Така форма діяльності приносила також добрі результати. Зокрема, за повідомленнями більшовицьких агентів, у с. Любин активну агітацію на користь УПА вів колишній вчитель, який роз’яснював, що

бандерівці борються за свободу усіх народів, хочуть незалежної України, проти чого виступали як німці, так і більшовицькі загарбники [45, с. 137].

Масова усна пропагандистсько-агітаційна діяльність не була пушена на самоплив, а чітко обліковувалася. Передбачувалася, зокрема, відповідна звітність щодо проведеної усної масової пропаганди. Зокрема вказувалося, що інструктори-пропагандисти повинні звітувати 1 і 15 числа кожного місяця; окружний осередок пропаганди – до 5 і 20 числа кожного місяця, а обласний осередок – до 10 і 25 числа щомісяця. При цьому звіт повинен був містити такі дані: “дату виготовлення звіту, яка мусить бути однозгідна з датою відіслання звіту; кількість місцевостей, в яких працював інструктор-пропагандист; кількість проведених мітингів, нарад активу села, нарад з членами організаційної сітки, інших сходин і розмов; обговорювані теми; цікаві питання, які виринули в час праці інструктора-пропагандиста, і відповіді, які він на них давав; свої зауваження про вплив пропаганди на оточення, перешкоди в праці та можливості поліпшення праці; псевдо інструктора-пропагандиста” [46, с. 13]. Рекомендувалися й конкретні заходи, що забезпечували б сітку пропагандистів перед розконспіруванням. Так, інструкторам-пропагандистам заборонялося вести будь-які розмови щодо конкретної організаційної роботи і розпитувати про справи, які не торкалися їхньої праці; не можна було нікому повідомляти про те, яку посаду займає пропагандист, а під час проведення масових заходів не цікавитися прізвищами присутніх, їхніми посадами, зв’язками з УПА тощо.

Широко в пропагандистській діяльності УПА використовувався образ героїв, вшанування полеглих, культ символічних могил, що мало давні історичні традиції. Кожного року під час Зелених свят громадяни влаштовували масові походи на такі могили, де відбувалися панахиди, пам’ятники полеглих прикрашали вінками й квітами, виголошували промови. Цією формою користувалися й у УПА, виходячи передусім з того, що “пошана для чужого людського життя, – вважали ідеологи УПА, – не сміє затратитися навіть серед ... жорстоких, затяжних боїв і важких втрат. Де лише на те дозволяли б обставини, обов’язком друзів було похоронити співборця по бойовищі. Цей похорон, навіть якщо він і буденний, не смів знижуватися до рівня ділово байдужої роботи. Де лише стояв у розпорядженні духівник, там на ньому спочивав обов’язок останньої прислуги над гробом. При тому віровизнання не відіграло жодної роз’єднувальної ролі, а, зрештою, це був самозрозумілий обов’язок всякого військового зверхника сказати кілька щирих слів над могилою полеглого свого підлеглого – в його пошану” [47, с. 26]. Отже, в народі створювався й культ справжніх та символічних могил. До таких могил приходили на свята, організовували різноманітні заходи пропагандистського впливу, відправляли релігійні обряди.

Розуміючи виховне значення такого чинника, військова Рада 4-го Українського фронту 12 вересня 1944 р. звернулася до Дрогобицького обкому партії з листом, у якому вказувала на потребу знищення таких символів: “Українські фашисти – бандерівці і мельниківці – зводили у населених пунктах Західної України кургани (у виді могил з хрестом). На хрестах зображений оунівський “Тризуб”, і розміщені написи “Борцям за волю України”. Тому було рекомендовано “Взяти всі кургани оунівців на облік і ліквідувати їх, встановити на них пам’ятники бійцям червоної армії, які полягли в боях з гітлерівцями і загонами УПА; ліквідувати націоналістичні тризуби і хрести, а на їх місці над похованими червоноармійцями поставити червоні піраміди з зіркою; на зборах трудящих, присвячених відкриттю пам’ятників. Організувати виступ громадян із місцевого населення українською мовою” [48, с. 12–13]. Та попри це ще неодноразово чиясь рука домальовувала на цих символах українські “Тризуби” й “націоналістичні лозунги” та встановлювала знищені хрести [49, с. 143].

Пропагандисти УПА намагалися вести усну масову агітаційно-пропагандистську роботу із застосуванням наочної агітації. Для цього найчастіше використовували плакати, лозунги, які вивішували на стовпах, деревах, парканах, церквах, адміністративно-господарських приміщеннях, рідше карикатури на партійно-радянських керівників Радянського Союзу чи фашистської Німеччини. Гасла також найчастіше були спрямовані як проти німецьких, так й більшовицьких загарбників, розвінчанням їхньої політики і роз’яснення ідеології ОУН і УПА. Нерідко їх писали

яскравою фарбою (білою чи червоною) або й навіть дьогтем на листах металу, картону але спеціальним наказом повітовим референтам було заборонено вивішувати їх на приватних будинках, аби уникнути репресій з боку завойовників [50, с. 52].

Загалом же пропаганда УПА мала значний вплив на жителів західноукраїнських земель, про що свідчать архівні матеріали. Зокрема, в багатьох селах, як констатували більшовицькі лідери, “значна частина населення знаходиться під впливом ворожої агітації” [51, с. 128]. Та попри це більшовицька ідеологія твердила про крах ідеології ОУН і УПА, навіть про цілковитий розгром УПА, намагаючись водночас скомпрометувати перед світом і радянськими людьми підпільний рух у краю, називаючи його учасників “українсько-німецькими націоналістами”, “агентурою імперіалізму”, “зрадниками українського народу” тощо. Щоб засвідчити, що Повстанська Армія існує, що її дух незламний, Провід УПА вирішив провести низку рейдів по сусідніх державах, намагаючись водночас підняти в такий спосіб поневолені народи Європи на боротьбу з Москвою. Такі рейди з масово-пропагандистською метою широко проводилися протягом 1945 – 1947 рр. Для тих, хто вирушав у рейди, розроблялися спеціальні рекомендації-вказівки щодо ведення пропагандистської роботи. Так, у 1945 р. були розроблені “Короткі вказівки для тих, що йдуть у рейд на Словаччину”, у яких, зокрема, зазначалося: “...Мета рейду – продемонструвати нашу українську збройну боротьбу проти більшовицько-гнобительського імперіалізму, пропагувати наші політичні завдання, гасла, розкривати факти нищення російським більшовизмом усіх народів, зміст і масштаби боротьби українського народу за незалежність і т. ін.”. У розділі “Політична пропаганда” вказувалося на доцільності використання тих чи інших форм та методів пропагандистської роботи, рекомендувалися гасла, які треба було роз’яснювати і пропагувати тощо [52, с. 101]. І це принесло певні успіхи: про УПА та її подвиги заговорив світ.

В певний спосіб для пропаганди ідеології ОУН і УПА не лише серед українців, але й серед європейської громадськості сприяла діяльність радіостанції “Самостійна Україна”, кодова назва “Афродіта”, що підпільно працювала з осені 1943 до березня 1945 р., тобто в умовах німецької й більшовицької окупацій, у Сколівському районі. Окрім українців, на цій короткохвильовій радіостанції працювали й іноземні громадяни. Зокрема, одним з провідних журналістів був диктор бельгієць Альберт Газенбрук, який працював під псевдонімом “Західний”. Свого часу він побував на Волині, де познайомився з УПА й вирішив приєднатися до української визвольної боротьби проти німців і більшовиків. Радіостанція передавала повідомлення як українською, так й російською, французькою і англійською мовами. А. Газенбрук готував до ефіру і сам вів здебільшого передачі французькою та англійською мовами. Активно співпрацювали з радіостанцією Мирослав Прокоп, Ярослав Старух та інші підпільні пропагандисти [53, с. 1]. Зрештою, як встановили НКВДисти, ідеологи УПА неодноразово приймали радіопередачі, особливо з-за кордону, й цими матеріалами користувалися для подальшої ідеологічно-пропагандистської роботи [54, с. 6].

Отже, нерозривною ланкою діяльності ОУН і УПА, разом із збройною боротьбою, була ідеологічно-пропагандистська, виховна робота. Вона набула широкого розповсюдження, набрала різних форм, велася як серед вояків УПА, так і серед прихильного до неї українського та європейського населення й поширювалася на тих, проти кого УПА спрямовувала вістря своєї збройної боротьби – німецьких і більшовицьких загарбників, польської армії крайової. Форми цієї боротьби були різні, але чітко виділяються такі два ідеологічні аспекти, як усна та друкована пропаганда, що мали свої різновиди і велися лише притаманними їм способами.

1. *Українська націоналістична преса // Організація Українських Націоналістів, 1929–1954: Зб. статей у 25-ліття ОУН. – Франція: Видавництво Першої Укр. друкарні, 1955. – С. 229.*
2. *Бандера С. Ідея і людина в ідеологічному русі. (Бандера С. Перспективи...).* – Дрогобич, 1998.
3. *Р. II. На шляхах ідейного гарту / Л. Шанковський. Похідні групи ОУН. – Мюнхен: Український самостійник. – С. 71*
4. *Р. IV. Зміст пропаганди українських повстанців серед населення Чехословаччини / В. В’ятрович. Рейди УПА теренами Чехословаччини. – Торонто–Львів, 2001.*
5. *Р. IV. Зміст пропаганди українських повстанців серед населення Чехословаччини / В. В’ятрович.*

Рейди УПА теренами Чехословаччини. – Торонто–Львів, 2001. 6. Бандера С. Мої життєписні дані / С. Бандера Перспективи української революції. – Дрогобич, 1998. – С. 7. 7. Лебедь М. Українська Повстанська Армія. Її генеза, ріст у дії, у визвольній боротьбі українського народу за Українську самостійну соборну державу // Сторожка. – 1991. – № 1. – С. 12. 8. Р. XIV. Ідеологічно-політичний вишкіл – першочергове завдання. – С. 81 / П. Дужий С. Бандера – символ. 9. Славомир. Психологічна війна // До зброї. – 1951. – № 13. – С. 11–13. 10. Р. I. Під польською окупацією / Д. Куп'як. Спогади нерозстріляного. – Торонто–Нью-Йорк, 1993. 11. 12 прикмет характеру українського націоналіста: Листівка. – Без місця і року видання. – 1 с. 12. 44 правила життя українського націоналіста: Листівка. – Без місця і року видання. – 4 с. 13. Макар В. Пропагандивна діяльність УПА і її доповнення до пропаганди ОУН: Вступні зауваження // Визвольний шлях: Суспільно-політичний і науково-літературний місячник. – Лондон, 1982. – № 5. – С. 536–544. 14. Р. V. ОУН-УПА в Другій світовій війні / О. Баган. Націоналізм і націоналістичний рух. – Дрогобич. – С. 138. 15. Пропагандивні вказівки на передвоєнний час, на час війни й революції та на початкові дні державного будівництва. – Без дати і місця видання (досі ці вказівки знаходилися у спецвідділі ЛНБ ім. В. Стефаніка за № 543-с). 16. Інструкція пропаганди. Ч. 1 – Без місця і дати виходу. – 1 с. (знаходиться у ЛНБ ім. В. Стефаніка, № 443-с). 17. Szota W. Zarys rozwoju organizacji ukraińskich nacjonalistów i UPA. С. 196 / Wojskowy przeglad historyczny. – Warszawa, 1963. – № 1 (27). – С. 163–218. 18. Федірко Т. Ой у лісі, на поляниці... // Тернове поле. – Тернопіль, – 1992, 18 груд. 19. Vais G. UPA. С. 176 // Die Ukrainische Volksgruppe im Generalgouvernement. – Berlin, 1952. – С. 159–192. 20. Р. IV. Психологическая война ОУН-УПА / Ткаченко С. Повстанческая армия: тактика борьбы. – М., С. 238. 21. Vais G. UPA. – С. 179. 22. Львівський обласний державний архів (Далі: ЛОДА), ф. 3, оп. 1, спр. 222, арк. 168. 23. Підгаєцька земля: Історично-мемуарний збірник. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1980. – С. 254. 24. ЛОДА, ф. 3, оп. 1, спр. 222, арк. 212–213. 25. ЛОДА, ф. 3, оп. 20, спр. 90, арк. 14. 26. ЛОДА, ф. 3, оп. 1, спр. 70, арк. 27. 27. ЛОДА, ф. 3, оп. 1, спр. 70, арк. 27. 28. ЛОДА, ф. 3, оп. 1, спр. 70, арк. 10. 29. ЛОДА, ф. 3, оп. 1, спр. 70, арк. 10. 30. ЛОДА, ф. 3, оп. 1, спр. 70, арк. 11. 31. ЛОДА, ф. 3, оп. 1, спр. 70, арк. 12. 32. ЛОДА, ф. 3, оп. 1, спр. 70, арк. 11–12. 33. ЛОДА, ф. 3, оп. 1, спр. 70, арк. 29. 34. Р. IV. 1944–1945, с. 215 / Д. Куп'як. Спогади нерозстріляного. – Львів, 1993. – 432 с. 35. Максимович В. Спогади колишнього вояка УПА. С. 25. – Львів: Друк. ЛОРТА, 1992. – 69 с. 36. Максимович В. Спогади колишнього вояка УПА. с. 26. – Львів: Друк. ЛОРТА, 1992. – 69 с. 37. ЛОДА, ф. 3, оп. 1, спр. 70, арк. 29. 38. ЛОДА, ф. 3, оп. 1, спр. 70, арк. 11. 39. ЛОДА, ф. 3, оп. 1, спр. 222, арк. 33. 40. ЛОДА, ф. 3, оп. 1, спр. 222, арк. 99. 41. ЛОДА, ф. 3, оп. 1, спр. 223, арк. 41. 42. ЛОДА, ф. 3, оп. 1, спр. 195, арк. 49. 43. Соколюк З. Коли замовкне зброя... (З минулої дійсності) // Сучасна Україна. – 1952. – № 21 (жовтень). 44. ЛОДА, ф. 3, оп. 1, спр. 70, арк. 11. 45. ЛОДА, ф. 3, оп. 1, спр. 225, арк. 137. 46. ЛОДА, ф. 3, оп. 1, спр. 70, арк. 13. 47. Гартман О. Психічні й фізичні чинники в війні, с. 26 // До зброї: Журнал української військово-політичної думки. – 1953. – № 18. – С. 19–26. 48. ЛОДА, ф. 5001, оп. 6, спр. 126, арк. 12–13. 49. ЛОДА, ф. 3, оп. 1, спр. 81, арк. 143. 50. ЛОДА, ф. 3, оп. 1, спр. 70, арк. 52. 51. ЛОДА, ф. 3, оп. 1, спр. 65, арк. 128. 52. Голубенко І. Коли ми вмирили, нам дзвони не грали... с. 101 // Дзвін. – Львів, 1993. – № 7/9. – С. 90–102. 53. Лизанчук В. Хто чув голос радіостанції “Самостійна Україна”? // За вільну Україну. – Львів, 1996. – 26 груд. 54. ЛОДА, ф. 2, оп. 1, спр. 230, арк. 6.